

ELŐSZÓ A „ROMA NÉPESEDÉSI VISZONYOK, 1990–2011” TEMATIKUS KÜLÖNSZÁMHOZ

SZABÓ LAURA

ÖSSZEFOGLALÓ

A Demográfia című folyóirat különszámát a roma népesség demográfiai folyamatainak bemutatása céljából szerkesztettük. A feladat nem volt könnyű, hiszen a definíciós eltérések miatt egyrészt nem magától értetődő, hogy ki a roma, másrészt, a statisztikai adatgyűjtések nem mindig tartalmazzák a népesség megoszlását etnikai háttér szerint. A módszertani nehézségek ellenére úgy gondoljuk, hogy az elérhető statisztikai adatokat fel kell dolgozni és be kell mutatni, hiszen ennek során olyan összefüggésekre tudunk rámutatni, amelyek segítenek megérteni a roma népesség demográfiai viselkedését. Ezért a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Demográfia különszámában olyan tanulmányokat gyűjtöttünk össze, amelyek a 2000-es évek első felében, Magyarországon (és a szomszédos országokban) élő roma népesség demográfiai jellemzőit elemzik: bemutatják a roma népesség termékenységi, halandósági, migrációs viszonyait és a demográfiai szempontú asszimilációt. Ha leírjuk ezeket a folyamatokat, áttekintjük ezek időbeli alakulását, illetve feltételezéseket fogalmazunk meg a jövőbeni trendekről, akkor arra is vállalkozhatunk, hogy megbecsüljük a roma népesség számának és korszerkezetének 2050-ig tartó alakulását.

Kulcsszavak: roma népesség, roma előreszámítás, termékenység, halandóság, migráció, etnikai reprodukció

Szabó Laura, tudományos munkatárs, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
E-mail: szabo@demografia.hu

BEVEZETÉS

A roma népesség demográfiai folyamatait mind a szakemberek, mind a társadalmi nyilvánosság körében folyamatos érdeklődés övezi. Ennek ellenére kevés az adatokra épülő, a demográfiai folyamatokat, illetve magatartást számszerűsítő elemzés. Ez nem véletlen, hiszen ez a kutatási terület számos módszertani akadállyal terhelt. Annak ellenére, hogy a roma népesség körülhatárolása számos buktatót rejt magában, mégis úgy gondoljuk, hogy fontos az elérhető statisztikai adatok elemzése, hiszen ennek révén olyan összefüggésekre tudunk rámutatni, amelyek – figyelembe véve a fenti korlátokat is – közelebb visznek a roma népesség viszonyainak megértéséhez. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Demográfia folyóiratának különszámában erre teszünk kísérletet.

Ebben a kiadványban olyan tanulmányokat gyűjtöttünk össze, amelyek a 2000-es évek első felében a Magyarországon (és a szomszédos országokban) élő roma népesség demográfiai jellemzőit elemzik: bemutatják a roma (cigány) népesség alakulását meghatározó termékenységi, halandósági, migrációs és asszimilációs folyamatokat. Ha áttekintjük ezeket az összetevőket, ezek időbeli alakulását, illetve a jövőbeni trendeket illetően meg tudunk fogalmazni feltételezéseket (hipotéziseket), akkor arra is vállalkozhatunk, hogy megbecsüljük a roma népesség számának és korszerkezetének 2050-ig tartó alakulását.

A kötetben szereplő tanulmányok önálló elemzéseknek tekinthetők, még akkor is, ha egyik-másik tanulmány előtanulmányként szolgált a roma népesség előreszámításához. Az elemzések nem épülnek szigorúan egymásra, így az olvasók érdeklődésének függvényében külön-külön is olvashatók. A roma népesség alakulásának előreszámítását bemutató fejezetben leírtak értelmezéséhez azonban nagy segítséget jelenthetnek az azt megelőző tanulmányok. Köztudott, hogy egy népesség számának jövőbeli becslése (előreszámítása) számtalan bizonytalansággal jár. Ez igaz az egy adott területen élő bármilyen kisebbség számának előreszámítására, és hatványozottan igaz a közép-kelet-európai, így Magyarországon élő roma kisebbség esetében. Gondoljunk csak arra a roma etnikai hovatartozásról máig nyugvópontra nem jutó vitára, hogy nincs egyértelmű meghatározása, ki tartozik a roma népességhez. A roma népesség számára vonatkozó, egymástól számottevően is eltérő népességszámbecsléseknek éppen az eltérő népességhatárolás az egyik oka. A feladatot tovább nehezíti, hogy egy ilyen nehezen lehatárolható népesség minden egyes demográfiai összetevőjére becsléseket kell készíteni. Ezért elengedhetetlen minden népesség-előreszámítást megelőzően az egyes népességkomponensek részletes áttekintése és jövőbeni alakulásának becslése. Ezt teszik tulajdonképpen a kötetben

szereplő, roma népességre vonatkozó termékenységi, halandósági, migrációs és asszimilációs elemzések is.

A kötetben szereplő tanulmányok egy része az Emberi Erőforrások Minisztériuma, Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkársága számára 2013–2019-ben készített előzetes beszámolókra épül, amelyeket a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet készített a roma népesség létszámára, halandóságára és előreszámítására vonatkozóan (Kapitány et al., 2013, 2014; Spéder, Bálint, Pakot, 2018; Obádovics et al., 2019). Az elemzések a 2011. évi népszámlálási adatokból indultak ki, amikor 308.957 válaszadó vallotta magát roma nemzetiségűnek, míg a KSH bővített definícióját tekintve (a nemzetiség mellett az anyanyelvet és a családban, baráti körben beszélt nyelvet is figyelembe véve) 315.583 volt a roma „nemzetiséghez tartozók” száma (KSH, 2011). Ugyanakkor a környezete által romának minősített személyek számát már 2010–2013-ban is 876 ezer főre becsülték a szakértők (Pénzes et al., 2018). Így a kutatókban felmerült az igény, hogy a népszámlálási adatokból kiindulva, de további társadalmi-statisztikai szempontokat figyelembe véve úgy bővítsék a népszámlálással lehatárolt roma népesség létszámát, hogy azzal demográfia előrejelzéseket, elemzéseket lehessen végezni (Kapitány et al., 2013). Az így mért roma népességgel egyúttal csökkenthető a mintegy 300–400 ezer fős különbség a roma „nemzetiséghez tartozók” (KSH, 2011) és a külső szakértők által romának minősített népesség között is. Ennek az elemzési munkának a végeredménye egy, az önbevalláson alapuló népesség-nél nagyságrendileg nagyobb lélekszámú roma populáció lehatárolása, amelyet a kutatók „roma kötődésű” népességként neveztek meg, aminek a létszáma 2011-ben 554 ezer fő volt. E népesség körülhatárolásához elvégzett lépéseket az Előszó fejezet Módszertani mellékletében foglaljuk össze.

A *Demográfia* különszámában szereplő tanulmányok közül három a „roma kötődésű” népesség körében végzi elsősorban az elemzéseit és becsléseit: azok, amelyek a termékenységi és halandósági folyamatokat, illetve a népesség-előreszámítást mutatják be. A különszámában szereplő többi tanulmány más-más roma népesség definícióval dolgozik. Két tanulmány – egyik a romák termékenységét vizsgálja nemzetközi összehasonlításban, másik a roma népesség körében elterjedt vegyes párkapcsolatok prevalenciáját elemzi – szűkebb klasszifikációt használ: azokat tekinti a roma népesség körébe tartozóknak, akik magukat roma nemzetiségűnek vallották a népszámlálási kérdések során. A roma migrációról értekező, kvalitatív kutatási adatokra épülő tanulmány szintén az önbevalláson alapuló identifikáció alapján tekinti romának az interjúalanyait.

A különszám első, Szabó Laura és Spéder Zsolt által jegyzett tanulmánya a Magyarországon, Szlovákiában, Romániában és Szerbiában élő roma nők szüle-

tési kohorszok szerinti termékenységet hasonlítja össze a 2011. évi népszámlálások önbevalláson alapuló nemzetiségi kérdésére támaszkodva. Az elemzések azt mutatják, hogy a roma nők termékenységi magatartása ezekben az országokban nagyon hasonló, akár összességében, akár a születési kohorszok közötti összevetésben vizsgáljuk. Az adatok egyértelműen jelzik, hogy az iskolai végzettség szintje erőteljesen befolyásolja a romák átlagos gyermekszámát, mert minél magasabb az iskolai végzettségük, annál kisebb a különbség a roma és nem roma nők átlagos gyermekszámában. Szintén ebben a tanulmányban kap helyet azon, csak a magyarországi népszámlálási adatok alapján elvégzett számítás, amely szerint a többségi társadalommal való nagyobb fokú érintkezés – azaz a többségi társadalommal való együttélés – is összefügg a roma női termékenységgel. Minél alacsonyabb a roma népesség aránya egy adott lakóhelyi környezetben (lakótömbben), annál kisebb a különbség a roma és nem roma nők átlagos gyermekszámában, függetlenül a nők születési évétől.

A *Demográfia* különszám következő két tanulmánya – Spéder Zsolt a roma termékenységi, míg Bálint Lajos a halandósági folyamatokat tekintik át – többféle roma népességmeghatározást is használ. A legkisebb népességszámú az a népesség, amelyet az elsődleges identitás alapján tekintünk romának. Ők azok, akik a kettő közül az első nemzetiségi hovatartozás kérdésre válaszolva romának minősítették önmagukat, tehát őket tekintjük a roma első nemzetiségű népességnek. Mivel a 2011. évi népszámlálás két kérdésen keresztül tudakolta a nemzetiségi hovatartozást, a válaszadóknak lehetőségük volt egy második identitás felvállalására is. Ha ezt a másodlagos identitás - kérdést is figyelembe vesszük, akkor megkapjuk a kissé bővebb népességszámú roma nemzetiségű népesség számát: ők azok, akik vagy az első, vagy a második kérdésnél azonosították magukat romának. A KSH „roma nemzetiséghez tartozó” népessége már nemcsak a nemzetiségi, hanem az anyanyelvi és családi, baráti körben beszélt nyelvet is figyelembe veszi (KSH, 2011). A KSH NKI „roma kötődésű” népessége pedig e két tanulmányban elemzett legnagyobb létszámú csoport: a „roma nemzetiséghez tartozók” létszámát kibővíti a magánháztartásokban élő roma, és a velük szoros fizikai közelségben élőkkel, azokkal, akik olyan lakóhelyi mikrokörnyezetben élnek, ahol a romák többségben vannak, továbbá azokkal, akiknek az etnikai besorolása ismeretlen, de a becslés alapján nagy valószínűséggel roma származásúak lehetnek (ld. a Módszertani mellékletet). A roma népesség többféle definiálása és a körükben végzett egyidejű elemzések azért fontosak, mert hozzájárulnak a következtetések megerősítéséhez (akár szenzitivitási elemzéseknek is tekinthetők). Spéder Zsolt tanulmánya mind a roma nemzetiségű, mind a „roma kötődésű” népesség termékenységi folyamatait vizsgálja és iskolai végzettség szerint elkülö-

nülő csoportjaiban is megbecsüli a roma női termékenységet. Számításai szerint a termékeny korú roma nők teljes termékenységi arányszáma 2011-ben 2,37 volt. Bálint Lajos pedig különböző becslési eljárásokat mutat be a KSH által körülhatárolt „roma nemzetiséghez tartozó”, illetve a KSH NKI által definiált „roma kötődésű” népesség körében, amikor a roma népesség halandóságát becslő. Arra a következtetésre jut, hogy a roma népesség várható életartama körülbelül 5 évvel marad el a nem roma hazai népességétől. A roma népesség-előreszámítás ezekre a számításokra alapozta kiinduló hipotéziseit, amikor a roma női termékenység 2,37-es TTA értékéből és a roma nők 75,0 éves, míg a roma férfiak 66,7 éves 2011-es várható élettartamából indult ki az előreszámítás alapváltozában.

A roma népesség migrációs gyakorlatát illetően rendelkezünk a legkevesebb számszerűsíthető fogódzóval. Durst Judit etnográfiai tanulmánya többéves kistérségi kutatásain alapul. Az elmúlt évtized határon túli, külföldi munkavállalási célú mobilitási tendenciáit, és a sokszerű gazdasági és társadalmi helyzetekre adott migrációs válaszokat vagy migrációs hajlandóságról szóló elbeszéléseket alapul véve, szakértői becslés révén vontuk le azt a következtetést, hogy a roma népesség migrációs hajlandósága a nemroma hazai népesség migrációs egyenlegének felére rúghat. A roma népesség-előreszámítás pedig ezt a hipotézist építette be számításaila.

Az etnikailag vegyes házasságok és párkapcsolatok azért érdekesek demográfiai szempontból, mert hosszú távon befolyásolják az adott népesség méretét. Ezeknek az etnikailag vegyes párkapcsolatoknak a demográfiai hatása a következő generációknál jelentkezik, hiszen a megszületett gyermekek etnikai identifikációja általában vagy az egyik, vagy a másik szülő nemzetiségét követi. Szabó Laura tanulmánya a *Demográfia* különszámban ezt a folyamatot mutatja be, amelyben az etnikai reprodukciós arányszámot a roma nők és élveszületett gyermekeik nemzetiségi hovatartozása alapján becsülte meg az 1990. és a 2011. évi népszámlálás nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó kérdései alapján. Az adatok azt jelezték, hogy a két census közötti időszakra vonatkozóan 5,4%-osra becsülhető a roma intergenerációs asszimiláció.

Obádovics Csilla tanulmánya a roma népesség előreszámítását mutatja be a „roma kötődésű” népesség körében. Nem véletlenül került ez a tanulmány a különszám végére, hiszen a megelőző elemzések sorra veszik azokat a komponenseket, amelyeket egy népesség-előreszámítás során figyelembe kell venni. Minden egyes összetevőnek, így a termékenységnek, a halandóságnak, a migrációnak és – egy etnikai kisebbség esetén – az etnikai asszimilációnak az alakulását is figyelembe kell venni az előreszámítás során. Ezen összetevők jövőbeni alakulásáról való feltételezéseket hívjuk az előreszámítás hipotéziseinek.

A hipotézisek sokféle népességdinamikát írhatnak le, és sok esetben (például a migráció esetében vagy a szegregáció jövőbeni alakulásának esetében) nem is számszerűsíthetők. A tanulmány szerzője – támaszkodva természetesen a különszám többi tanulmányában bemutatott számításokra – minden egyes népességkomponensre három hipotézist fogalmazott meg. Ezek kombinációja nyomán 81 népességfejlődési forgatókönyv állítható fel. A tanulmányban ezek közül ötöt mutat be részletesen: az alap-, a magas-, a közepes-, az alacsony- és az irreális változatot. Az alapváltozat szerint a 2011-ben 553.882 fős roma népesség száma 2050-ig 805.675 főre emelkedik. A tanulmányban látható, hogy a roma népesség előreszámítása számtalan feltételezés megfogalmazását és figyelembevételét igényeli. A népesedési tendenciák elemzésével a szerző igyekezett a legvalószínűbb hipotéziseket kialakítani, ám felhívja a figyelmet arra, hogy noha a népességfejlődésnek igen komoly tehetetlensége van, mégis egy generációváltó időszak (30 év) alatt számtalan területen módosulhatnak a folyamatok, amelyeknek nyilvánvalóan hatása van a népesség alakulására és korösszetételére.

A Demográfia folyóirat *Roma népesedési viszonyok, 1990–2011* különszámában szereplő tanulmányok - a roma népesség migrációs gyakorlatát bemutató tanulmányon kívül – statisztikai adatok elemzésére épülnek: a népszámlálási adatok feldolgozására. Látható azonban, hogy az összefüggések mélyebb megértéséhez mindenképpen szükség lenne a népszámlálással körülhatárolt népességen túlmutató csoportok megismerésére is. Elengedhetetlenül szükség lenne olyan survey felvételekre, amelyek nagyobb létszámú, eltérő földrajzi környezetben élő roma népességet tudnak megszólaltatni nemcsak a párkapcsolattal, termékenységgel, gyermekneveléssel kapcsolatos elképzeléseikről és terveikről, hanem olyan, a demográfiai folyamatokkal hosszútávon, indirekt módon összekapcsolható tényezőkről is, mint a különböző szociális, oktatási és egészségügyi szolgáltatások igénybevétele. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a különszámában szereplő elemzéseink a 2011. évi népszámlálás adataira épülnek – és azóta eltelt 11 év. Fontos kérdés, hogy vajon mi változott ebben az elmúlt 11 évben? A Demográfia folyóirat továbbra is várja a roma népesség demográfiai helyzetképét bemutató újabb eredményeket.

HIVATKOZÁSOK

- Kapitány B., Bálint L., Murinkó L., Őri P., Pakot L., Spéder Zs. (2013). *Becslések a roma kötődésű népesség számáról és területi elhelyezkedéséről a 2011. évi népszámlálás adatai alapján I.* Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Kapitány B., Bálint L., Murinkó L., Őri P., Pakot L., Spéder Zs. (2014). *Becslések a „roma kötődésű” népesség számáról és területi elhelyezkedéséről a 2011. évi népszámlálás adatai alapján II. Roma kötődésű népesség becslése, adatsorok.* Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Központi Statisztikai Hivatal (2011). Népszámlálás 2011, Módszertani megjegyzések és fogalmak. <http://www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/modszertan.pdf>
- Obádovics Cs., Bálint L., Durst J., Szabó L., Spéder Zs. (2019). *A roma népesség előreszámítása 2050-ig.* Jelentés a Belügyminisztérium részére. Kézirat. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Pénzes, J., Tátrai, P., & Pásztor, I. Z. (2018). A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. *Területi statisztika*, 58(1), 3-26.
- Spéder Zs., Bálint L., Pakot L. (2018). *A roma népesség halandósági viszonyai és várható élettartama.* A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet elemzései az Emberi Erőforrások Minisztériuma részére. Kézirat. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.

MÓDSZERTANI MELLÉKLET: A „ROMA KÖTŐDÉSŰ” NÉPESSÉG KATEGÓRIÁJÁNAK KIALAKÍTÁSA A 2011. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁSI ADATÁLLOMÁNYON

A következőkben lépésről lépésre mutatjuk be, hogy a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet mely szempontok alapján határozta körül a „roma kötődésű” népeiséget, amikor arra vállalkozott, hogy statisztikai módszerekkel növelje meg a roma népeiség létszámát. A népeiség számszerű megnövelésének célja az volt, hogy a népszámlálási adatállományon körülhatároljunk egy olyan nagyságú népeiséget, amelyen belül további, részletesebb demográfiai elemzéseket lehet végezni (Kapitány et al., 2013, 2014).

1. Az elemzés a magánháztartásokban élő népeiségre korlátozódik. Emiatt az alapsokaság 9.697.199 fő, mintegy 240 ezer fővel kevesebb, mint a 2011. évi teljes lakónépeiség.

2. A lehatárolás a hagyományos nemzetiségi hovatartozás helyett (amikor az egyén adott nemzetiségűnek vallotta magát: 299.352 fő a magánháztartásokban élők közül) a KSH-s adatközlésekben alkalmazott „nemzetiséghez tartozó” kategóriából indul ki (KSH, 2011): ez 305.468 „roma nemzetiséghez tartozó” személyt takar. A tényleges KSH-s adatközlésekben ennél valamivel nagyobb számokat (308.957, illetve 315.583 főt) találunk, az eltérés az intézményi háztartásokban lakókra vezethető vissza.

3. A becslési eljárás következő lépésében a sokaság azokkal bővült ki, akik – a népszámlálási kérdőív más, kötelezően megválaszolható részén – úgy nyilatkoztak, hogy idegen nyelvként beszélik a cigány nyelvek egyikét. Ezzel a sokaság 10.658 fővel, 316.126-ra nőtt. Ezen bő tízezer fő valamivel több mint fele esetében olyan személyekről van szó, akik a nemzetiségi kérdésre nem válaszoltak (mert nem volt kötelező), de a beszélt idegen nyelvnél (amelyre viszont kötelező volt válaszolni) „elárulták”, hogy beszélnek valamilyen cigány nyelven. Mivel ezen csoport nagy részének nem volt diplomája, feltételeztük, hogy nem azért beszéli a lovári nyelvet, mert nyelvvizsgázott belőle, hanem azért, mert van kötődése a roma népeiséghez.

4. Ezt követően a roma kötődésű népeiségbe került besorolásra minden olyan személy, aki olyan háztartásban (pontosabban olyan lakcímen) élt, amelyben legalább egy személy a nyelvismerettel korrigált roma nemzetiséghez tartozó csoport része volt. Ez a korrekció 94.205 fővel, 410.331-re növelte a kijelölt közösséget, tehát igen jelentős mértékben emelkedett. E növekedés értelmezése kapcsán fontos megjegyezni, hogy itt csak részben van szó arról, hogy az etnikailag vegyes családok nem roma tagjait is bevontuk a sokaság-

ba, inkább az etnikumukról nem nyilatkozókkal került kibővítésre a sokaság. (A népszámlálási gyakorlatban a romák kapcsán jellemző volt, hogy a háztartásban adatot szolgáltató személy a saját etnikumáról nyilatkozott, de a háztartástagok nevében azok etnikai kötődéséről már nem.) A kiterjesztést nem háztartás-, hanem lakcímszinten végeztük el, mivel – éppen nagyobb arányban a roma családok esetén – a tapasztalataink szerint a valóságban sokszor nem egyértelműen történt meg annak az elhatárolása, hogy az adott lakcímen élők a valóságban egy vagy több háztartást alkotnak-e.

5. Ezt követően ezen roma sokasághoz került besorolásra minden olyan további személy, aki olyan lakótömbben élt, ahol az előző pontban ismertetett háztartás (lakcím) szintű sokasági kiterjesztés után a lakók többsége roma kötődésű volt. (A lakótömb a népszámlálás legkisebb területi egysége, olyan kis, térképen meghatározható földrajzi egység, amelyet utcák, közterületek határolnak.) Ez a kiterjesztés 46.819 fővel, 457.150-re növelte a sokaság nagyságát. Ezzel olyan személyek kerültek a csoport tagjai közé, akik dominánsan romák által lakott mikro környezetben éltek, függetlenül saját nemzetiségüktől, vagy attól, hogy nem kívántak válaszolni a nemzetiségi hovatartozást firtató kérdésekre. (Ez a lépés az, amely tulajdonképpen beemeli valamilyen szinten a „külső minősítés” szempontját. A népesség ilyen szintű kiterjesztésére azért volt szükségünk, mert minden lehetséges szempontot figyelembe akartunk venni, amellyel maximálisan bővíthető a népszámlálási roma állomány, hogy minél kisebb legyen a szakadék a népszámlálási adat és a „realitás” között.)

6. A becslés egy következő lépésében az általunk feltételezett számlálóbiztosi hatást akartuk kiküszöbölni. A népszámlálási állományok elemzésekor általában azzal az előfeltevéssel élünk, hogy az adatszolgáltatók minden számlálóbiztosi befolyástól mentesen szabadon válaszolták meg a feltett kérdéseket. Ez a feltételezés azonban nem mindig tartható, hiszen feltételezhető egy számlálóbiztosi hatás. Ezért három összetett kritérium alapján lehatároltuk azokat a népszámlálási körzeteket, ahol feltételezhető valamiféle számlálóbiztosi hatás. Tapasztalataink alapján három olyan kérdezőbiztosi magatartás különíthető el, amelyek alapvető mértékben befolyásolhatták a válaszadók etnikai önbevallását.

(a) Az első, amikor a számlálóbiztos jellemzően az adatfelvétel gyorsítása érdekében valamilyen módon abba az irányba próbálta befolyásolni az adatszolgáltatót, hogy a nem kötelező, ugyanakkor időrabló kérdésekre – így a felekezetre, a fogyatékosokra, illetve az etnikumra vonatkozókra – ne válaszoljon. Ennek a magatartásnak lehet a jele, ha az adott számlálókörzetben igen magas az üresen hagyott, vagy „nem kíván válaszolni” kóddal megjelölt nem

kitöltendő kérdések aránya. Úgy ítéltük meg, hogy azokban a legalább 20 fős számlálókörzetekben, ahol a személyi kérdőívek legalább fele esetén hiányzott a nemzetiségi adat, jogos feltételezni, hogy itt valamiféle számlálóbiztosi torzításról van szó. Összességében 248, ebből a szempontból problémásnak tűnő magánháztartási körzetben 51.125 személyi kérdőív került kitöltésre, ez az összes magánháztartási kérdőívállomány mintegy 0,5%-a.

(b) A második feltételezett számlálóbiztosi torzítás a második nemzetiiségre vonatkozó népszámlálási kérdéshez kapcsolódott. Minden valószínűség szerint előfordulhatott, hogy egyes számlálóbiztosok „megelégedtek” az első nemzetiség lekérdezésével, és nem kérdeztek rá a válaszdónál külön a második nemzetiségre, hanem ezt a kérdést vagy üresen hagyták, vagy automatikusan alkalmazták a „nincs válasz” kódot. Ebből a szempontból azokat a legalább 20 főből álló számlálókörzeteket éreztük problémásnak, ahol az első nemzetiségre adott válaszok között bár előfordult a roma/cigány nemzetiség, de a számlálókörzetben egyetlen esetben sem jelöltek meg második nemzetiiséget (sem magyart, sem cigányt, sem más egyéb nemzetiséget). Mivel a romák jellemző módon második nemzetiségként jelölték meg – a magyar után – a roma nemzetiséget, ezekben az elsődleges roma identitású lakos által is lakott körzetekben elvileg elvárható lett volna, hogy megjelenjen második nemzetiségként a roma, vagy akármelyik egyéb nemzetiségi kategória. Az ilyen számlálókörzetek összességében népesebbek voltak az előző csoportnál. 537 ilyen számlálókörzetet találtunk, amelyekben 128.745 személyi kérdőív került kitöltésre. Azt feltételezzük, hogy ezen körzetek esetén is számolhatunk valamiféle számlálóbiztosi hatással az etnikai kérdések esetén.

(c) A harmadik típusú esetleges számlálóbiztosi torzítás, hogy egyes számlálóbiztosok szelektív módon kérdezték a nemzetiségi kérdést. Míg a nem roma válaszadók esetén a kérdést feltették, addig a roma válaszadók egy része esetén a kérdést fel sem tették, és üresen hagyták, vagy a nem kíván válaszolni kódot alkalmazták, esetleg feltették, de a választ nem rögzítették. Ezt az esetleges torzítást – a kérdezői szándéktól függetlenül – a következő módon operacionalizáltuk. Első lépésben minden összeírókörzetben leválogattuk a 20 és 55 év közötti adatszolgáltatók személyi adatlapjait. Ezután számlálókörzetenként ebből a korcsoportból kiválogattuk azokat a válaszadókat, akik maximum általános iskolai végzettséggel rendelkeztek, illetve azokat, akiknek legalább érettségijük volt. Mind a két alcsoportra kiszámoltuk az ezen etnikai kérdésre való nem válaszolási arányt, és ezt a két arányt összevetettük egymással. Ezáltal kaptuk meg azt, hogy az adott körzetben az érettségizettekhez viszonyítva a maximum 8 osztállyal rendelkező válaszadók milyen mértékben

nem válaszoltak a nemzetiségi kérdésre. A fenti eljárás eredményeképpen kapott országos arány 1,03 volt. A 20–55 éves érettségizettek 15,7%-a nem válaszolt a nemzetiségi kérdésre, ugyanez az arány a maximum 8 osztállyal rendelkezők esetén 16,2% volt. Mivel a két arány igen közel volt egymáshoz, így azt feltételezzük, hogy „normális” esetben, számlálóbiztosi hatás nélkül nem volt jelentősen nagyobb a válaszadási hajlandóság a magasabb végzettségűek körében az etikumhoz kapcsolódó kérdésre. Ezek után azokban a számlálókörzetekben tételeztünk fel kérdezőbiztosi torzítást, akiknek a körzetében az országosan az 1 értékhez közelítő arányszám elérte vagy meghaladta a 3-at, vagyis a maximum 8 osztállyal rendelkezők (közülük a romák felülreprezentáltak) legalább háromszor akkora mértékben nem válaszoltak az etnikai kérdésre, mint a legalább érettségizettek (akik között igen alacsony arányban találhatóak romák). Mivel az egyes körzetek társadalmi jellemzői igencsak eltértek, kizártuk az elemzésből a kis létszámú, vagy nagyon magas társadalmi presztízsű összeírói körzeteket, ahol a maximum 8 osztály végzettséggel rendelkezők létszáma nem érte el a 10 főt. Emellett egy körzetet akkor emeltünk ki, amennyiben a maximum általános iskolát végzetek körében az etnikai kérdésre nem válaszolók aránya meghaladta a 33%-ot. Így a harmadik típusú problémás körzetek száma 677 lett, az itt kitöltött személyi adatlapoké pedig 187.774.

Természetesen a három csoport között bizonyos – bár értelemszerűen meglehetősen kismértékű – átfedések lehetnek, így azt mondhatjuk, hogy összesen 361.362 fő, az alapsokaság 3,7%-a lakik olyan körzetekben, ahol az etnikai kérdésekre adott válaszok esetén elméletileg kérdezőbiztosi hatás nem zárható ki. Ezek tehát azok a körzetek, ahol a meggyőződésünk szerint a modellezésnek szerepe lehet az etnikum meghatározásában. Ezen körzetekben jelenleg 11.853 személy élt romák által lakott háztartásban (3,3%), és vélekedésünk szerint ez az az érték, amely a kérdezőbiztosi torzítás nélkül feltehetően sokkal magasabb lett volna.

7. A becslési eljárás utolsó lépésében a 6. pontban meghatározott 361.362 fős alsokaság háztartásai esetén háztartásszintű logisztikus regressziós modellt alkalmazva becsültük meg, hogy melyek lehetnek ebben az alsokaságban azok a háztartások, amelyekben – az egyéb, nem etnikai jellemzők alapján – roma származású személy élhet. A becslőmodell specifikálásához a kérdezőbiztosi hatás által feltételezhetően nem érintett számlálókörzetekben élő sokaságon (első alsokaság - a teljes sokaság 96,3%-a) becsült romák által lakott háztartáshoz tartozást előrejelző súlyozott logisztikus regressziós modellt emeltük át. A modellben alkalmazott változókészlet kialakításakor igyekeztük a népszámlálási állományban rejlő lehetőségek minél teljesebb körét a nép-

számlálási állomány személyi, valamint lakáskérdőívében szereplő adataira támaszkodva figyelembe venni, úgy mint a háztartásfő iskolai végzettsége, korai gyermekvállalás, háztartásokban élők gazdasági aktivitása, a háztartásban élők száma, lakáshelyzet (szubsztandard minősítésű ingatlan), szobánkénti lakósűrűség, a lakóingatlan elhelyezkedése a településen, a település közigazgatási státusza. Az alapmodellt tehát azon számlálókörzetekben futtattuk le, ahol nem feltételeztünk számlálóbiztosi hatást. Ezen körzetekben összesen 3.954.773 magánháztartásban 9.335.537 személy adatai álltak rendelkezésre. Az ehhez a részmintához tartozó háztartások közül romák által érintett háztartásnak tekintettük azt a háztartást, amelynek tagjai közül akárcsak egyikük a népszámlálás által felkínált lehetőségek közül egyet megnevezett. A romák által érintett háztartások száma 104.473 volt, és ezen háztartásokban 387.565 személy élt. (Tesztelésképpen individuális mintán is lefuttattuk a modellt, az eredmények a háztartási mintán tapasztaltakéhoz nagyon hasonlóak voltak). A vizsgálatunk szempontjából releváns háztartási mintán futtatott logisztikus regressziós modell azt mutatta, hogy a bevont változók kivétel nélkül releváns magyarázóváltozói a roma kötődésű háztartások behatárolásának.

A fentebb felsorolt változókat tartalmazó alapmodellt tekintettük a kiinduló modellnek. Az ennek során kapott regressziós becsléseket használtuk fel / helyettesítettük be a második alsokaságban lefuttatott modellnél, amikor meghatároztuk a második alsokaságra érvényes becsült valószínűségeket. Eredményét (0,5 cutpointot) a logisztikus modell egyenletébe behelyettesítve mindössze 1201 további cigány kötődésű háztartást sikerült identifikálnunk, ahol 7140-en éltek. A modellt tovább finomítottuk, és egy olyan megoldás mellett döntöttünk, amely továbbra is kötődik a teljes sokaság biztosította előnyökhöz. Ebben az esetben a nem roma népesség speciálisan alacsony súlyt kapott, mégpedig a roma népességnek (a roma háztartások összegének) megfelelőt. Ez azt jelenti, hogy a két populációt olyanná tettük, mintha méretükben azonosak volnának. Gyakorlatban ez azt jelentette, hogy minden nem roma háztartáshoz hozzárendeltünk egy $104473 / (3954773 - 104473) = 0,02713373$ súlyt, míg a romák súlya megfigyelésenként változatlanul 1 maradt. Ezt követően az átsúlyozott állományon történt a logisztikus regressziós becslés futtatása, valamint a becslés eredményeként kapott paraméterekkel az ismeretlen kimenetű mintán a predikciók meghatározása. A súlyozott mintán történő regressziós becslés nem hozott meglepő változást. Ugyanazon irányú, kivétel nélkül erősen szignifikáns paraméterbecsléseket kaptunk. Az esélyek nagyságát illetően néhány változónál az esély nagysága számottevően változott. A korai gyermekvállalás, a szubsztandard lakáshelyzet és a szegregált, alacsony ökoló-

giai státusú lakókörnyezet hatása erősebb lett, ami gyakorlatilag a nem cigány sokaság lesúlyozásából értelemszerűen következik, hiszen ezek az ismérvek a többségi társadalom tagjait viszonylag ritkán érintik. A település globális szerepe mérséklődött, a roma cellába tartozás esélye például a (kis)városokban élőkénél megfeleződött. Mindezek után a korábbiakhoz hasonlóan jártunk el, a referenciamodellnél kapott paraméterekkel becsültük a másodlagos almintára célváltozó kategóriáját az általánosan alkalmazott 0,5 érték mellett (a feltétel akkor teljesült, ha 50%-nál nagyobb volt a megvalósulás esélye). A becsült súlyozott modell alkalmazása számottevő mértékben növelte a romaként besorolt személyek számát: míg a hagyományos becslés 1201, addig a súlyozott becslés 32.950 háztartást sorolt a roma kötődésű háztartások közé.

A fenti lépések eredményeként létrejött „roma kötődésű” népesség létszáma országosan 553.882 fő, ez a magánháztartásokban élő népesség mintegy 5,7%-át jelenti. Ez a népesség tehát alapvetően, de nem kizárólag olyan személyeket jelöl, akik olyan háztartásban élnek, ahol van, aki a népszámláláskor önmagát valamilyen módon (identitás, anyanyelv, családban, barátok között beszélt nyelv alapján) roma nemzetiséghez kötődőnek határozta meg. Ennyiben tehát az alkalmazott módszer alapvetően az identitásválasztás szabadságán alapul, és két irányban lép tovább: egyfelől „roma kötődésűnek” nevez minden személyt, aki olyan lakóhelyi mikrokörnyezetben él, ahol a romák által lakott háztartások dominálnak. Másfelől imputálásra került sor azon szűk alcsoportban, ahol úgy tűnik, hogy az identitásválasztás kifejezésének a szabadsága esetleg torzulhatott.

FOREWORD TO THE SPECIAL EDITION DEMOGRAPHIC ISSUES OF ROMA POPULATION FROM HUNGARY, 1990–2011

ABSTRACT

The special issue of the journal *Demography* presents the demographic processes of the Roma population. The task is not easy, since due to different definitions, it is not obvious who is Roma. On the other hand, statistical data collections do not always include the distribution of the population according to ethnic background. Despite the methodological difficulties, we believe that the available statistical data should be processed and presented in order to understand the demographic behavior of the Roma population. Therefore, in the special issue of the journal *Demography* of the HDRI presents studies which analyse the demographic characteristics of the Roma population living in Hungary (and neighbouring countries) in the first half of the 2000s: they present the fertility, mortality, migration conditions of the Roma population and the assimilation processes from a demographic point of view. If we describe these processes and changes over time, and formulate assumptions about future trends, we can also forecast the number of the Roma population until 2050.

Keywords: Roma population, Roma population forecast, Roma fertility, Roma mortality, Roma migration, Roma ethnic reproduction rate